

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ביצה

פרק ראשון

סוגיה כב: מלאכות יום טוב (1):
דיון ראשוני בגדרי מלאכת אוכל נפש

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

מהדורה ראשונית ללא הגהה

סוגיה כב: מלאכות יום טוב (1): דיון ראשוני בגדרי מלאכת אוכל נפש

**

רקע

סוגייתנו פותחת את החטיבה השלישית במסכת ביצה – גדרי מלאכות ביום טוב. לעומת שתי החטיבות הקודמות העוסקות בדינים מדרבנן, חטיבה זו עוסקת בדין תורה. שלושה הבדלים מהתורה בין יום טוב לבין שבת:

- מלאכת אוכל נפש אסורה בשבת ומותרת ביום טוב.
- עונשו של מחלל שבת בסקילה, ועונשו של עושה מלאכה ביום טוב - מלקות.
- חילוק מלאכות. העושה בשבת מלאכות הרבה בהעלם אחד חייב חטאת על כל מלאכה ומלאכה, והעושה ביום טוב מלאכות הרבה בהעלם אחד לוקה פעם אחת בלבד. הגמ' בדף יב. עוסקת בדין "מתוך שהותרה הוצאה לצורך הותרה נמי שלא לצורך", אנו נקדים דיון ראשוני בגדרי מלאכת אוכל נפש ביום טוב לעיסוק בסוגיית "מתוך".

מקורות

א. שמות יב, טז; רש"י ורשב"ם על אתר, רמב"ן ד"ה לכל נפש ויקרא כג, א-ז, רש"י פסוק ח ד"ה מלאכת עבודה, רמב"ן פסוק ז ד"ה כל מלאכת עבודה ב. מגילה ז: "מתני' אין בין יום טוב לשבת... שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב" רש"י על אתר; תוס' ד"ה כאן ג. ביצה כג: -כד. משנת "אין צדין" רש"י ד"ה אין צדין תוס' ד"ה אין; תוס' ג. סוד"ה גזרה, "אך תימה מאי שמא יעלה ויתלוש הא..." רא"ש פ"ג סי' א ד"ה אין עבודת הקדש לרשב"א, בית מועד שער א פרק א רמב"ם הל' שביחת יום טוב פ"א הל' א-ח, והשגת הראב"ד על הלכה ה

שמות פרק יב פסוק טז

וביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם.

ויקרא פרק כג

(א) וידבר ה' אל משה לאמר:

(ב) דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש אלה הם מועדי:

(ג) ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש כל מלאכה לא תעשו שבת הוא לה' בכל מושבתיכם:

- (ד) אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדים:
 (ה) בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים פסח לה':
 (ו) ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לה' שבעת ימים מצות תאכלו:
 (ז) ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו.

רש"י שמות פרק יב פסוק טז

הוא לבדו - הוא ולא מכשיריו שאפשר לעשותן מערב יום טוב:
 לכל נפש - אפילו לבהמה יכול אף לנכרים, תלמוד לומר לכם:

רשב"ם שמות פרק יב פסוק טז

אך אשר יאכל לכל נפש וגו' - ולכך כתוב בכל ימים טובים מלאכת עבודה לא תעשו למעוטי אוכל נפש, אבל בשבת ויום הכיפורים כתיב כל מלאכה:

רמב"ן שמות פרק יב פסוק טז

לכל נפש - אפילו נפש בהמה. יכול אף לכותים, תלמוד לומר לכם. לשון רש"י. וגם זה איננו כהלכה. אבל לכם ולא לכותים, לכם ולא לבהמה [עיי' ביצה כא].

רש"י ויקרא פרק כג פסוק ח

מלאכת עבודה - אפילו מלאכות החשובות לכם עבודה וצורך, שיש חסרון כיס בבטלה שלהן, כגון דבר האבד. כך הבנתי מתורת כהנים, דקתני יכול אף חולו של מועד יהא אסור במלאכת עבודה וכו'.

רמב"ן ויקרא, כג פסוק ז

כל מלאכת עבודה - אפילו המלאכות החשובות לכם עבודה וצורך, שיש חסרון כיס בבטלה שלהן כגון דבר האבד, כך הבנתי מת"כ [יב, ח] דקתני יכול אף חולו של מועד יהא אסור במלאכת עבודה וכו', לשון רש"י. ואיננו נכון כלל, כי מה טעם שיאמר הכתוב לא תעשה מלאכת דבר האבד, ויבאו שאר המלאכות מק"ו, וא"כ ראוי שיאמר אף בשבת כן. ועוד שא"כ הרי חולו של מועד רמוז בתורה שמותר בדבר האבד, והם אמרו [חגיגה יח]. לא מסרה הכתוב אלא לחכמים, שאין בתורה רמז איזו מלאכה מותרת ואיזו מלאכה אסורה. ולשון "עבודה" כולל הוא כל המלאכות והשמושים, עובד אדמתו ישבע לחם [משלי יב, א], ועבדך שש שנים [דברים טו, יח], ועבדת את אויביך [דברים כח, מח], ואינו משמש בשום מקום בדבר האבד בלבד שאם לא תעשה היום לא תעשה למחר. אבל פירוש "מלאכת עבודה", כל מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש, כענין שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך [שמות כ, ט], ובכל עבודה בשדה [שמות א, יד], ונעבדתם ונזרעתם [יחזקאל לו, ט], וקין היה עובד אדמה [בראשית ד, ב], ומלאכה שהיא באוכל נפש היא מלאכת הנאה לא מלאכת עבודה.

עבודת הקדש לרשב"א, בית מועד שער א פרק א

דבר תורה מלאכת עבודה אסורה ביום טוב כבשבת, שנאמר [במדבר כח, יח] כל מלאכת עבודה לא תעשו. איזו היא מלאכת עבודה, כל שאין בה צורך אוכל נפש כחורש וזורע ובונה ואורג וכיוצא בהן ולא הותרה אלא מלאכה שיש בה צורך אוכל נפש או שכל נפש נהנית ממנה כאפייה ובשול

מהדורה ראשונית ללא הגהה

וכיוצא בהן, שנאמר [שמות יב, טז] כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם:

ולא כל מלאכת אוכל נפש התיר הכתוב שהרי אחר שהתיר מיעט שנאמר אך הוא לבדו יעשה לכם, אך הוא לבדו ולכם מיעוטין הם. ולפיכך יש אפילו מלאכות שיש בהן צורך אוכל נפש ואסורות ומסרן הכתוב לחכמים, והם אמרו שהקוצר והתולש והדש והבורר והטוחן והמרקד והצד והחולב והמגבן והסוחט את הפירות להוציא מהן משקין אסור, וכן אסרו מדבריהם לרדות חלות דבש מן הכוורת. ומפני מה מנו את אלו, לפי שלא התירה התורה לתקן ביום טוב מה שדרך בני אדם לתקן מהן הרבה לימים הרבה כדי שלא יטרח ביום טוב לתקן מחמת חול, וכן לא התירה אלא תקון בדברים שהן ברשותו כאפייה ובשול, לא לעקור דבר מגדולו ואפילו תותים ואבטיחים שנפגמין מיומן למחרתן לפי שרוב הפירות הנלקטין משתמריין לזמן מרובה ואינו בדין שתהא לקיטתו של זה מותרת ושל זה אסורה, וכל שכן צידת בעלי חיים שאינן ברשותו ושהוא צריך לטרוח ולצוד בחורשים ונמצא בטל משמחת יום טוב. ועוד יש מלאכות ואפילו טלטולין שאסרו מדבריהם כדי שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול כמו שיתבאר.

הסבר הסוגיה

אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד.

[משנה מגילה ז:]

המשנה אומרת שמלאכות אוכל נפש אסורות בשבת ומותרות ביום טוב. דין זה נלמד משני פסוקים:

א. "וביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" [שמות יב, טז].

ב. "ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו" [ויקרא כג, ז].

היתר מלאכת אוכל נפש מפורש בפסוק הראשון, ונתון במחלוקת פרשנים בפסוק השני. לגבי שבת ויום הכיפורים מקפידה התורה לכתוב "כל מלאכה לא תעשו" [שמות כ, ט; ויקרא טז, טז; כג, ג, כח, לא; במדבר כט, ז; דברים ה, יג], ואילו לגבי יום טוב מקפידה התורה לכתוב "כל מלאכת עבודה" [ויקרא כג, ז, ח, כא, לה, לו; במדבר כח, יח, כה, כו; כט, א, יב, לה]¹. מפרש הרמב"ן [ויקרא כג, ז] שיש שני סוגי מלאכות, "מלאכת עבודה" ו"מלאכת הנאה". בשבת וביום הכיפורים אוסרת התורה "כל מלאכה", גם "מלאכת עבודה" וגם "מלאכת הנאה", אבל ביום טוב התורה אוסרת "מלאכת עבודה", ומתירה "מלאכת הנאה" שהיא מלאכת אוכל נפש.

רש"י [ויקרא כג, ח] מפרש ש"מלאכת עבודה" לא באה למעט מלאכת אוכל נפש אלא באה לרבות מלאכה בדבר האבד, שאף היא אסורה ביום טוב.

¹ בשני מקומות בלבד חורגת התורה מכלל זה. בשמות יב, טז עוסקת התורה ביום טוב, וכותבת: "כל מלאכה לא יעשה בהם" אך שם התורה מתירה בפירוש: "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם". בדברים טז, ח עוסקת התורה ביום טוב וכותבת: "לא תעשה מלאכה", ולא כותבת "מלאכת עבודה". חשוב לציין שהתורה כותבת "מלאכה" ואינה כותבת "כל מלאכה", להדגיש שלא כל המלאכות אסורות ביום טוב, מלאכת אוכל נפש מותרת כפי שהתבאר במקום אחר.

בין שני המקורות הללו יש שני הבדלים מהותיים:

א. לפי הפסוק "כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" המסגרת הבסיסית של איסור מלאכה ביום טוב זהה לאיסור מלאכה בשבת. גם בשבת וגם ביום טוב יש בסיס משותף, "כל מלאכה לא יעשה בהם", על גבי בסיס זה חידשה התורה שביום טוב יש היתר מלאכת אוכל נפש. לפי הפסוק "ביום הראשון מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו" איסור מלאכה ביום טוב שונה ביסודו מאיסור מלאכה בשבת. בשבת אסרה התורה "כל מלאכה", ואילו ביום טוב מלאכה אינה אסורה, אלא רק "מלאכת עבודה" נאסרה.

ב. לפי הפסוק בספר שמות היתר מלאכת אוכל נפש הוא היתר במגמת המלאכה, התורה התירה כל מלאכה שנעשת כדי ליצור אוכל נפש. לפי הפסוק בספר ויקרא היתר מלאכת אוכל נפש איננו מפאת מגמת המלאכה, אלא מצד הגדרת המלאכה, התורה אסרה מלאכה המוגדרת כ"מלאכת עבודה" והתירה מלאכה המוגדרת כ"מלאכת הנאה".

ניתן להבין שבין שני המקורות הללו יש גם הבדל בהבנת מהות איסור מלאכה בשבת וביום טוב. לפי הפסוק "כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם". איסור מלאכה בשבת, יום הכיפורים ויום טוב נובע מקדושת היום. ימים אלו נקראים "מקרא קדש", וקדושתם מחייבת שביתה מ"כל מלאכה". ביום טוב יש מצות שמחה, ומצוה זו מתירה מלאכת אוכל נפש. לפי הפסוק "כל מלאכת עבודה לא תעשו" ניתן להבין שקדושת היום אוסרת "מלאכת עבודה" בלבד, ואיסור "מלאכת הנאה" בשבת וביום הכיפורים אינו נובע מקדושת היום אלא מדינים ייחודיים לשבת וליום הכיפורים. בשבת יש דין ייחודי של "עדות על מעשה בראשית", וביום הכיפורים יש דין ייחודי של כפרה. שבת מהווה עדות על מעשה בראשית, כפי שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים ושבת ביום השביעי מכל מלאכה, כך אנו עושים מלאכה בששת ימי המעשה, ושובתים ביום השביעי מכל מלאכה.² יום הכיפורים מהווה יום כפרה, והכפרה תלויה בשביתה מוחלטת של האדם מכל עולמו המעשי.³

ההסבר השני להבדל בין איסור מלאכה בשבת לבין איסור מלאכה ביום טוב מסביר גם את שני ההבדלים האחרים מהתורה בין שבת לבין יום טוב. חיוב סקילה בשבת אינו נובע מקדושת המועד, אלא מהכחשת בריאת העולם. המחלל שבת מכחיש בריאת עולם והכחשה זו מחייבת סקילה. אין חילוק מלאכות ביום טוב מפני שיסוד כל המלאכות פגיעה בקדושת המועד. אין הבדל בין בונה לבין כותב, שניהם מכחישים את קדושת המועד, ולכן העובר על

² מלאכות שבת נלמדות מהמשכן, כיוון שהמשכן מהווה "דגם" של העולם, ובשביתה ממלאכות המשכן אנו מבטאים שביתה ממלאכות יצירת העולם.

³ צריך להרחיב הסבר זה, ואכ"מ.

שניהם, עובר עבירה אחת בלבד. יש חילוק מלאכות בשבת, מפני שכל מלאכה מבטאת מעשה אחד מבריאת העולם, ולכן כל מלאכה ומלאכה היא עבירה בפני עצמה.

ניתן להבין ששני המקורות משמשים בסיס למחלוקת ראשונים בגדרי מלאכת אוכל נפש. המשנה [מגילה ז:] אומרת שמלאכת אוכל נפש מותרת ביום טוב, אבל למעשה מצאנו הרבה מלאכות אוכל נפש אסורות. המשנה בתחילת פרק שלישי אוסרת צידה ביום טוב, למרות שצידה מלאכת אוכל נפש. כמו כן הגמ' [ג.] אוסרת פירות הנושרים גזרה שמא יעלה ויתלוש, ואוסרת משקין שזבו גזרה שמא יסחוט. תלישת פירות וסחיטתם הן מלאכות אוכל נפש, ואף על פי כן הגמ' אוסרתן, וגזרת בגללן גם על פירות הנושרים ומשקין שזבו. משמע שתלישת פירות וסחיטתם אסורות מהתורה, שאם איסורן מדרבנן בלבד, מדוע לגזור אגב איסור דרבנן?

לראשונים חמש שיטות מרכזיות בדין מלאכת אוכל נפש ביום טוב:

א. הרמב"ם [פ"א הל' ד-ה] פוסק שמהתורה מותר לעשות ביום טוב כל מלאכה לצורך אוכל נפש, אבל חכמים אסרו לעשות ביום טוב מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב "גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב ליום טוב ונמצא יום טוב כולו הולך בעשיית אותן מלאכות וימנע משמחת יום טוב ולא יהיה לו פנאי לאכול ולשתות" [עיין בראב"ד נימוק אחר].

ב. הרא"ש [פ"ג ס"א א] מסכים עם הרמב"ם, שמהתורה מותר לעשות ביום טוב כל מלאכה לצורך אוכל נפש, אבל חולק עליו בגדרי האיסור מדרבנן: "רבנן הוא דגזור על קצירה ובצירה וטחינה לפי שאדם רגיל לבצור כרמו כאחד ולקצור שדהו כאחד ולטחון הרבה ביחד ולדרוך ענביו כאחד לכן אסרו כל אלו דדמי לעובדא דחול". חכמים לא אסרו דברים שניתן לעשות מערב יום טוב, אלא אסרו מלאכות שרגילים לעשותן לימים רבים, כיוון שעשייתן דומה לעובדא דחול.

ג. רש"י [כג: ד"ה אין צדין] מאמץ את הבנת הרמב"ם, שמלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב מותרות ביום טוב, ומלאכות שאפשר לעשותן מערב יום טוב אסורות ביום טוב, אבל לדעתו החילוק מהתורה ולא מדרבנן. התורה לא התירה כל מלאכת אוכל נפש, אלא רק מלאכה שאי אפשר לעשותה מערב יום טוב.

ד. הרמב"ן [מלחמות יג: באלפס] והרשב"א [בית מועד שער א פ"א] מאמצים את הבנת הרא"ש שמלאכות הנעשות לימים רבים אסורות ביום טוב, אבל לדעתם מלאכות אלו אסורות מהתורה, ולא מדרבנן.⁴

ה. רבינו נתנאל מקינון [בתוס' ג. ד"ה גזרה] מפרש שיש מלאכות אוכל נפש האסורות מהתורה. הוא מביא ירושלמי הלומד מהסמיכות בין "אשר יאכל לכל נפש" לבין "ושמרתם

⁴ יש הבדל מהותי בין שיטת הרמב"ן לבין שיטת הרשב"א. לדעת הרמב"ן יש מקור מהתורה לחלק בין שני סוגי המלאכות. לדעת הרשב"א אין מקור מהתורה לחילוק, אלא התורה נתנה לחכמים את הסמכות לקבוע אלו מלאכות אוכל נפש מותרות ואלו אסורות.

את המצות, שרק מלאכות מלישה [הצריכה שימור מחימוץ] ואילך מותרות ביום טוב. נראה לפרש שהסמיכות מלמדת שיש חילוק בין הכנת האוכל לבין "הכנה דהכנה". התורה התירה הכנת האוכל ביום טוב, ולכן מותר לעשות מלאכות מלישה ואילך. המלאכות שלפני לישה אינן מכינות את האוכל, אלא מייצרות את חומרי הגלם להכנת האוכל, ומלאכות אלו נאסרו. כמו כן, שחיטה מכינה את האוכל, אבל צידה מייצרת את חומרי הגלם, ואסור לעשותה ביום טוב.

רש"י, לשיטתו, לומד את דין מלאכות אוכל נפש מ"כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם", ולכן הוא מפרש שמלאכות אוכל נפש הן היתר שהתורה התירה מפני מצות שמחת יום טוב, מלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב. הרמב"ן, לשיטתו, לומד גדר מלאכות ביום טוב מ"מלאכת עבודה", ולכן לדעתו רק מלאכות יומיומיות מוגדרות כ"מלאכת הנאה", מלאכות הנעשות לימים רבים אינן מוגדרות כמלאכות הנאה אף כשעושים אותן לצורך אוכל נפש.

סיכום

שני מקורות לגדרי מלאכה ביום טוב: א. "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם". ב. "כל מלאכת עבודה לא תעשו". ניתן להבין שלומדים את גדרי מלאכת אוכל נפש מ"אך אשר יאכל לכל נפש", ו"מלאכת עבודה" היא תיאור מקוצר למלאכה שאינה למאכל של כל נפש. ניתן להבין שגדרי מלאכת אוכל נפש נלמדים מ"מלאכת עבודה", ו"אך אשר יאכל לכל נפש" מגדיר מהי "מלאכת הנאה". ניתן להבין שגדרי מלאכת אוכל נפש נלמדים משני המקורות, וכל אחד מלמד דין אחר. רש"י מפרש ש"מלאכת עבודה" מרבה מלאכת דבר האבד, וגדרי מלאכת אוכל נפש נלמדים רק מ"אך אשר יאכל לכל נפש". לקמן נעסוק בשלש האפשרויות הללו.

נחלקו הראשונים בגדרי מלאכות אוכל נפש ביום טוב:

רש"י סובר שכל מלאכה שניתן לעשותה מערב יום טוב אסורה מהתורה ביום טוב. הרמב"ם סובר שכל מלאכה שניתן לעשותה מערב יום טוב אסורה ביום טוב מדרבנן. הרמב"ן והרשב"א סוברים שכל מלאכה הנעשת לימים רבים אסורה ביום טוב מהתורה. הרא"ש סובר שהיא אסורה רק מדרבנן. רבינו נתנאל אוסר מהתורה כל מלאכה שלפני מלאכת לישה.

ניתן להבין שרש"י והרמב"ן לשיטתם, נחלקו במקור להיתר עשיית מלאכת אוכל נפש. רש"י לומד מ"אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם", שהתורה התירה ביום טוב מלאכות אוכל נפש מפני שמחת יום טוב, ולכן הוא מצמצם את ההיתר למלאכות שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב. הרמב"ן לומד גדר מלאכה מ"מלאכת עבודה", וכל מלאכה הנעשת לימים רבים, אף אם נעשת לצורך אוכל נפש, אינה "מלאכת הנאה" אלא "מלאכת עבודה".

בהמשך הלימוד נעמיק בשיטות הראשונים, נראה את הקשיים שבכל שיטה וננסה לתרצם.